

УДК 32-027.21:165

Джерела політичного пізнання. Теорія науки і політологія

Мирослав Беззуб'як,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут світової економіки і
міжнародних відносин НАН України
старший науковий співробітник

Статтю присвячено виокремленню і обґрунтуванню передумов політологічного пізнання. Визначено чотири такі передумови: інтуїція, життєвий світ і здоровий глузд, творча уява, ціннісні переконання і вірування. Доведено їх ключову

роль в пізнавальному процесі, котрий значною мірою полягає в когнітивній трансформації зазначених передумов.

Ключові слова: політичне мислення, політологічне пізнання, інтуїція, життєвий світ і здоровий глузд, творча уява, ціннісні переконання і вірування.

The preconditions of political cognition were determined and substantiated in the article. Four such preconditions: intuition, vital world and common sense, creative imagination, values persuasion and beliefs are determined. Their key role in the cognitive process, which largely is in cognitive transformation of these preconditions, is proved.

Keywords: political thinking, political cognition, intuition, vital world and common sense, creative imagination, values persuasion and beliefs.

Статья посвящена выделению и обоснованию предпосылок политологического познания. Определено четыре таких предпосылки: интуиция, жизненный опыт, и здравый смысл, творческое воображение, ценностные воззрения и верования. Доказана их ключевая роль в познавательном процессе, который в значительной степени состоит в когнитивной трансформации указанных предпосылок.

Ключевые слова: политическое мышление, политологическое познание, интуиция, жизненный мир и здравый смысл, творческое воображение, ценностные убеждения и верования.

Питання походження є одним з ключових питань будь-якої мислячої істоти – це питання загадкове й навіть чарівне, яке вабить і спонукає до творчих пошуків. Власне, який би об'єкт не розглядався завжди запитують: „звідки він походить?” Таким чином, отримуємо природно-методологічну установку, тобто питання, яке породжується самою буттєвою ситуацією людини мислячої. Людське пізнання має своє біологічне осердя чи субстрат. Йдеться не лише про набір фізіологічних процесів, що уможливають пізнавальну діяльність, а про саме пізнання як продукт антропологічної еволюції, в процесі якої біологічні схильності стали когнітивними засобами. Пізнання є функцією живого організму (людського), що розвинулась і виокремилась в процесі біо-антропологічної еволюції. Йдеться про цілком органічну функцію, котра відокремившись від свого біологічного субстрату, почала виглядати як щось поза- чи навіть надприродне – такий собі „дар богів”.

Політика містить суттєвий природний (біологічний та антропологічний) елемент про який доволі часто забувають, приховуючи його за різноманітними штучними ціннісно-концептуальними побудовами. Тому слід завжди пам'ятати відкриту ще в античні часи істину, що людина – це

політична тварина, тобто тварина видозмінена („культурно оформлена”) соціальними умовами. Водночас, в здійсненні й дослідженні політики слід оминати зайвий біологізм, аби уникнути витворення утопій на кшталт націонал-соціалістичної чи підміни пізнавального апарату соціальних наук пізнавальними формами науки біологічної. Політична сфера, на відміну від біологічної, є цариною осмисленої взаємодії, цариною взаємодії мислячих істот, діяльність яких скерована мотивами – „внутрішніми смислами”. Саме в процесі такої осмисленої взаємодії формуються соціальні передумови політико-пізнавального процесу. Проблема об’єктивності є гострою і нагальною для політології, з огляду на зазначену особливу предетермінованість політичного знання його власними передумовами, що пояснюється безпосередньою вміщеністю й залежністю людини від світу політики. Слід зауважити, що політична наука не є менш об’єктивною від інших наук. Вона просто потребує більших зусиль, аби надати справді об’єктивний результат. Вона потребує глибшого розуміння свого буттєвого статусу, а отже й своїх епістемних джерел. Вона потребує ретельнішого самоаналізу й самовдосконалення та не може відкладати на потім питання теоретико-методологічного розвитку. Політична наука повинна постійно звертатися до своїх джерел, невпинно аналізувати власні передумови.

Людина – це лише один із проявів життя, вона цілковито пронизана вітальністю, яка становить основу чи субстрат процесу пізнання, а не його передумову. Такі передумови мають переважно соціокультурну природу, котра модифікує природу біо-антропологічну чи скоріше оформлює її. Серед цих передумов варто виокремлювати: інтуїцію, життєвий досвід і життєвий світ, творчу уяву, ціннісні переконання й вірування. Таким чином, пізнавальний процес, розгортаючись навколо біо-антропологічного стрижня, предетермінується передчуттями, побутом, інтересами, образами, цінностями. Політичне, і політологічне зокрема, мислення є найбільш предетермінованим своїми витоками. Значною мірою, йдеться про пізнавальний тип, котрий за ступенем передвизначеності власними передумовами суттєво переважає інші різновиди мислення й пізнання. Світ політики, і політичної науки найближчий до світу життєвого, безпосередньо стосуючись людського побутування, а отже й визначаючись інтересами навіть більше, ніж прагненням до незацікавленого пошуку істини.

Питання походження є питанням щодо ідентичності, щодо того наскільки об’єкт розвитку збереже самототожність, тобто самозбережеться. Прикметно, що більшість проблем людського пізнання закладено в самій людській природі, яка постає своєрідним „пізнавальним кодом” – програмою пізнання. Оскільки походження людини губиться у її власних біо-антропологічних витоках, то й походження пізнавального процесу так само невизначене й непевне. Можна скільки завгодно „логізувати” й логічно експлікувати пізнання, однак зрозуміти його базові фактори й механізми навряд чи вдасться. Якоюсь мірою, пізнавальний процес

може вважатися процесом перетворення передумов пізнання – інтуїції, життєсвіту й життєвого досвіду, творчої уяви, переконань і вірувань – на його засоби. Таким чином, пізнавальна діяльність передбачає не відмову від своїх джерел та їх нейтралізацію як забобонів чи упереджень, а навпаки максимально можливу когнітивну трансформацію цих джерел, їх пристосування до потреб пізнання. Подібно й політика починається тоді, коли умови побутування людини в суспільстві стають предметом полеміки, боротьби, конфлікту, а людина політична – це та людина, котра цілковито усвідомлює свій суспільний статус, ідеологічно експлікує його, осмислює концептуальними засобами політичної науки.

Витоки певного об'єкту пізнання містять у собі відповіді щодо його майбутнього і саме в них закодовано подальшу еволюцію. Інакше кажучи, „траєкторія долі” детермінується „фактом народження”. Характер політичного розвитку нації визначається її етнічним джерелом, тобто кожна нація має при своїх витоках відповідний етнос, який слід розуміти як духовний синтез спільної мовно-побутової сфери, історичної території та історичної міфології. Саме від характеру цих трьох елементів та способу їх поєднання залежить траєкторія історичної долі нації. Етнос постає тим „ембріоном”, від якості якого залежить якість історичного побутування всієї національної групи. Тому й відповідь на більшість актуальних політичних проблем нації знаходиться в її витоках – тій етнічній спільноті з якої вона походить. Так само класовий поділ певного суспільства визначається походженням цього соціуму, а структура певної системи міжнародних відносин – предетермінована характером її виникнення. Інакше кажучи, більшість політичних проблем, конфліктів, розколів (а також успіхів і досягнень) мають свої витоки. На думку спадає відоме положення діалектики про перехід можливого в дійсне. Кожен сучасний політичний феномен є результатом трансформацій історично можливого в історично дійсне, тобто результатом реалізації одного з можливих історичних сценаріїв, які простежуються ще в момент виникнення цього феномену. Отже, пошук походження є природною операцією людського мислення. Зокрема, відомий закон причинності („все має свої причини”) є одним із конкретно-епістемних результатів цієї операції.

Людині мислячій природно шукати витоки, шукати ті джерела, в яких міститься „код еволюції” певного природного і суспільного явища. Тому й не дивно, що запит стосовно походження робиться і до власне людського мислення, зокрема мислення політичного. Серед передумов політичного і політологічного пізнання, або тих вихідних факторів, які визначають його будову та шляхи розвитку виокремлюються: інтуїція, життєвий досвід і життєвий світ, творча уява, ціннісні переконання і вірування. Йдеться не про прості чинники, дія котрих припиняється одразу, коли розпочинається власне процес пізнання; а про джерела пізнавального процесу, що постійно й невпинно живлять сам цей процес. Вони також соціалізують акт пізнання, соціокультурно модифікуючи суто біологічну функцію, тобто накладаючи

соціальну природу мислення на його біологічну природу. Згодом, обидві ці природи стають неспроможними існувати окремо, пронизуючи одна одну.

Дуже багато наукових відкриттів пов'язано саме з інтуїцією. Інтуїція властива кожній людині, незалежно від її освіченості, національної, класової, культурно-цивілізаційної приналежності. Інтуїція – це щось внутрішньо-психологічне, складова природи людини. Вона є тим, що жодна наука не в змозі пояснити. Інтуїція практично не підлягає дослідженню, а просто існує. Вона може бути більше або менше розвиненою. Інтуїція пов'язана із попереднім життєвим досвідом і почасти залежить від рівня освіченості, проте про пряму залежність – чим більше знань або чим вищий рівень освіти, тим вищі інтуїтивні здібності – стверджувати не можна.

Інтуїція є одним з найбільш „загадкових” джерел пізнання. Її механізм полягає у „вгадуванні” істини та шляхів досягнення цієї істини. Саме так вважає К. Поппер, стверджуючи, що кожне відкриття має в собі ірраціональну складову, скеровуючись творчою інтуїцією в бергсонівському розумінні [1, с. 28]. Таким чином, отримуємо суто діалектичну формулу, згідно з якою шлях досягнення істини і є самою істиною. Підтверджуючи взаємозв'язок інтуїції та діалектики, а також важливу роль першої в науковому пізнанні, відомий філософ, математик і теоретик науки Б. Рассел говорить: „Не існує жодної солідної системи, котра хоча б в деяких своїх частинах не оживлювалася інтуїцією. Діалектика необхідна, аби випробувати інтуїцію, а також для того, аби інтуїція відобразилася в поняттях і могла бути передана іншим людям, хоча досить часто вона лише розвиває результат цієї інтуїції, яка виходить за її межі” [2, с. 236]. Інтуїція містить також елемент „прозоріння”, коли істинність певного положення безпосередньо вбачається, а не відшуковується чи доводиться, що не виключає подальших суто логічних операцій з доведення та підтвердження цього положення вже винятково засобами наукової логіки. Отже, інтуїтивне мислення може визначатися як мислення додедуктивне та доіндуктивне. Логічні ж операції дедукції та індукції підключаються вже після того, як самоочевидна істинність певного наукового положення інтуїтивно констатована. В найширшому розумінні, інтуїція – це передчуття чи навіть відчуття істини.

Інтуїція в політичній діяльності й політичному пізнанні є досить поширеною. Історія знає чимало випадків, коли видатні особистості, або ж цілі народи інтуїтивно віднаходили правильний шлях історичного розвитку, що однак не виключає необхідності ідеологічного обґрунтування та оформлення цього шляху, а також його об'єктивного наукового дослідження політичною наукою, які (обґрунтування й дослідження) відбуваються вже після того як шлях віднайдено. В цьому сенсі, політична інтуїція тісно пов'язана з „духом народів”, або ж тією сукупністю духовних ознак, котрі цей народ формують і визначають. Показово, що культурно обдаровані нації відзначаються особливою політичною інтуїцією. Тож дослідження про „дух народів” переважно стосуватиметься їх історичної

й політичної інтуїції. Таким чином, отримуємо ще одне підтвердження суттєвої ірраціональності соціальної діяльності людини політичної, яка доволі часто вмотивовується передчуттями й прозріннями, а не цінностями й концепціями, котрі в багатьох історичних випадках з'являються після того, як історичний і політичний вибір вже зроблено.

Інтуїція в політиці є переважно явищем колективним, котре лише проявляється більшою або меншою мірою в індивідуальному мисленні й свідомості окремих представників політичної спільноти. Врешті решт, видатна історична особистість є не більше, ніж носій духу народу й провісник духу часу – згусток духовної енергії та джерело харизми. Натомість, наукова інтуїція, і зокрема інтуїція політологічна, має переважно індивідуальний характер. Водночас, слід зауважити, що потужний інтуїтивний потенціал не завжди поєднується з потужним логічним потенціалом, тобто спроможність інтуїтивно „вгадати” істину не завжди супроводжується спроможністю її логічно довести. І саме ця суперечність передбачає відповідний функціональний розподіл в рамках науки. Таким чином, і в цьому випадку простежується колективістський елемент інтуїції.

Життєвий світ є першою даністю будь-якої людини, котра народжується в цей світ і ним соціалізується. Йдеться про світ первинних смислів і первинних практик людської істоти, в якому вона безпосередньо побуває і взаємодіє з іншими людьми. Життєвий світ якісно відрізняється від штучно сконструйованих світів науки, філософії, мистецтва, релігії. Останні є світами ідеальних сутностей. Натомість життєвий світ є світом безпосередніх даностей, перебування в котрому не потребує вироблення якихось особливих духовних зусиль та методологічних установок. До наукової, релігійної, мистецької царин необхідно „перенестись”. В той час як у життєвому світі людина вже перебуває від свого народження, або ще навіть до народження, успадковуючи його структури від попередніх поколінь. І саме ці структури та їх елементи становлять базу інших, вищих форм мислення. Типом знань, що відповідає життєвому є здоровий глузд, а інші різновиди знань можуть вважатися результатом логічного „прояснення”, або ж „рафінування” цього здорового глузду.

На думку М. Вартофського, „здоровий глузд – це та множина загальнодоступних і значною мірою неявних концептуальних конструкцій (принципів дії, максим, правил, переконань), які витримали безліч строгих і тривалих випробувань в суспільній практиці людей, в розвитку їх культури і в міжкультурних взаємодіях, завдяки чому про них можна говорити як про людські універсалії. <...> здоровий глузд як природний і соціальний продукт еволюції, яка розпочалась, щонайменше з виникнення мовлення і в процесі якої здійснювався певний відбір в результаті перевірки суспільною практикою і досвідом, шляхом суворих випробувань в процесі соціальних змін” [3, с. 101].

Досвід, як життєвий так і науковий, є обов'язковою складовою всієї

наукової діяльності. Перш ніж увійти до спільноти науковців, кожна людина від самого народження набуває досвіду – досвіду розпізнавання предметів; мовного досвіду; досвіду співжиття і спілкування в соціальній групі (досвіду побутової етики й „мудрості”); досвіду здобуття практичних знань, типологій, вірувань. Досвід в повсякденному житті часто визначає поведінку людини в тих чи інших обставинах, адже кожен нову подію будь-хто намагається зіставити з подібними подіями минулого, прийнявши відповідне до обставин рішення. Саме це мав на увазі відомий філософ науки, коли стверджував: „Кожен підліток, під час свого навчання здобуває певну, зрозумілу для повсякденного здорового глузду картину світу, коротше кажучи, певну „філософію”. Ця філософія, набута в юнацькі роки, надто часто залишається думкою буденного здорового глузду і дорослого вченого у всіх галузях, в яких він не „фахівець” [4, с. 51].

Науковий досвід, поєднаний з іншими складовими життєсвіту, дає змогу обирати „вірні” напрямки досліджень, уникаючи „зайвих” зусиль та заощаджуючи духовну енергію. Базову роль життєвого світу та відповідних йому форм знань наголошує Е. Гуссерль: „Повернення до світу досвіду – це повернення до „життєсвіту”, тобто світу, в якому ми завжди вже живемо та який дає ґрунт для всіх пізнавальних актів і для всіх наукових визначень” [5, с. 26].

Здоровий глузд, або ж „побутова логіка”, – це те, що кожен науковець „привносить” до сфери науки зі сфери побутування, зі сфери життєвого світу. Окрім того, що всі дослідники є членами певної наукової спільноти вони водночас є членами різноманітних спільнот чи соціальних груп (сім’я, етнічні спільноти, громадські об’єднання, культурні товариства тощо). Врешті решт, поза сферою своїх наукових інтересів, в якій панує логіка науки, у побуті та щоденних справах науковці переважно користуються здоровим глуздом. Почасти можна стверджувати, що здоровий глузд є „зародковим станом” наукової логіки. В окремих випадках, під час виготовлення надскладних наукових приладів до здорового глузду зверталися частіше, ніж до надскладних теоретичних формул. Здоровий глузд й інтуїція взаємопов’язані. Здоровий глузд „вбирає” в себе і „рафінує” наш життєвий досвід.

Творча уява є теж обов’язковою передумовою наукової діяльності. Без творчої уяви, заснованої на відповідних знаннях й інтелекті, були б неможливі більшість „наукових проривів”. Безумовно, що кожна сфера науки потребує розвиненого творчого мислення, проте необхідне також і виважене використання творчої уяви в окремих галузях науки. Найбільш обережно слід поводитись з уявою в галузі соціальних і політичних наук, оскільки надто вільний творчий експеримент може призвести до негативних наслідків. Багато в чому, творча уява є протилежністю і навіть суперечить сфері життєвого світу і здорового глузду. Вона може вважатися формою виходу за їх вузькі рамки. Творча уява полягає у вмінні образними засобами „програвати” можливі варіанти розвитку подій.

Вона оперує образами, а не поняттями, перебуваючи в сфері можливого більше, аніж у сфері дійсного. В якомусь сенсі, творча уява є ближчою до мистецтва, а не раціонального вмінням. Показовою є думка видатного теоретика науки і філософа М. Бунге, котрий стверджує, що наукова робота потребує незрівнянно більшої уяви, ніж художня творчість. Він вважає, що творча уява в науці різноманітніша, ніж в мистецтві, оскільки наукова уява повинна виходити за межі чуттєвого досвіду і здорового глузду. Крім того, уява в науці набагато точніша, ніж в мистецтві, адже цій уяві необхідно долати саму себе і намагатись бути істинною [6, с. 131].

Унікальність статусу людини у Всесвіті визначається її духовністю. Вона статусно-структурно вміщена між „вищим” світом цінностей та інших ідеальних сутностей і „нижчим” світом Природи. Людина не може не вірити і не творити об’єкти цієї віри. Більшість людських практик, і пізнавальна зокрема, ґрунтуються на вірі, що також пояснюється обмеженістю когнітивного потенціалу людини, її неспроможністю не лише все знати, але й вичерпно підтвердити навіть ті знання, котрі вона вже має. Водночас, цінності, в які вірить людина, справляють зворотній вплив на її діяльність, включно з діяльністю науковою. Існує кореляція між релігійними, культурними, ідеологічними переконаннями людини мислячої і тими шляхами, якими вона простує у сфері пізнання. Це особливо очевидно у царинах політики й політології, в яких ціннісна детермінованість є, насправді, ціннісною предетермінованістю пізнавального процесу.

Наукова традиція – це те, що надає кожній науковій галузі цілісності, неповторності, постаючи її життєдайним джерелом. Наукова традиція забезпечує базис пізнавального процесу, засвідчує сталість науки, формує її термінологію та концептуальну основу. К. Поппер відзначає таку властивість сучасної наукової традиції як реалізм, тобто її зорієнтованість на віднаходження „істинних рішень”, тобто тих рішень, що відповідають фактам [7, с. 276]. Без традицій немає не тільки науки – без неї руйнуються суспільства, розпадаються культури. Кожен новоутворений соціум намагається віднайти своє історичне коріння, сформувавати власні традиції і у такий спосіб якнайглибше інтегруватись в історію. Наука стає власне наукою, коли отримує традиційний базис. І саме це мав на увазі Р. Мертон, говорячи про тенденцію „передтечешуку” в суспільних науках.

Будь-яка традиція, в тому числі наукова, потребує віри, тобто сприймається на віру, оскільки ж в науці співіснують різні традиції, то потрібна не просто віра, а вибір, ґрунтований на вірі. За твердженням П. Феєрабендта слід усвідомлювати, що свобода теоретизування майже завжди обмежена різноманітними умовами, які доволі часто пов’язані з традицією в рамках якої працює науковець. Саме традиція надає досліднику формальний апарат та структуру мови, якою він формулює результати свого дослідження [8, с. 54]. В політиці традиція також виконує подібну роль, обмежуючи свободу політичної діяльності та запобігаючи

зловживанню нею. Традиційні уявлення певного суспільства сприяють його самозбереженню й виживанню більше, ніж шкодять так званому прогресу, котрий доволі часто заводить на історичні манівці, руйнуючи цінності й позбавляючи ідентичностей. Вірність традиції робить людську діяльність шляхетною, виваженою й прогнозованою, причому сфери науки це стосується не меншою мірою, ніж сфери політики.

Література:

1. **Поппер К.** Логика научного исследования : Пер. с англ. / Карл Поппер ; Под общ. ред. В. Н. Садовского. – М. : Республика, 2004. – 447 с. – (Мыслители XX века).
2. **Рассел Б.** Человеческое познание: Его сфера и границы : Пер. с англ. / Бертран Рассел. – К. : Ника-Центр, 2001. – 560 с. – (Серия „Проблема человека” ; Вып. 2).
3. **Вартофский М.** Эвристическая роль метафизики в науке / М. Вартофский // Структура и развитие науки : Из Бостонских исследований по философии науки : Сборник переводов / общ. ред. Б.С. Грязнов и В. Н. Садовский. – М. : Прогресс, 1978. – С. 43-110.
4. **Франк Ф.** Философия науки / Филлип Франк ; Связь между наукой и философией ; Пер. с англ. Н. В. Воробьева ; Общ. ред. и вступ. статья Г. А. Курсанова. – М. : Изд.-во иностранной литературы. – 543 с.
5. **Гуссерль Е.** Досвід і судження : Дослідження з генеалогії логіки : пер. з нім. В. Кебуладзе / Едмунд Гуссерль : ред. і вид. Л. Ландгребе. – К. : ППС–2002, 2009. – 356 с.
6. **Бунге М.** Интуиция и наука / М. Бунге ; пер. с англ. Е. И. Пальского; ред. Г. Виноградова. – М. : Прогресс, 1967. – 187 с.
7. **Поппер К. Р.** Объективное знание. Эволюционный подход. / К. Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; отв. Ред. В. Н. Садовский. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
8. **Фейерабэнд П.** Избранные труды по методологии науки / Пол Фейерабэнд ; [пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова; общ. ред. и вступ. стат. И. С. Нарского]. – М. : Прогресс, 1986. – 542 с.